

İKTİSADİ VE SOSYAL KALKINMADA ÖZEL FİNANS KURUMLARININ YERİ

Prof. Dr. Sabahaddin Zaim

Bankacılık sistemi bir yandan tasarrufları yatırımlara kanalize ederek, diğer yandan iktisadi ve ticari muamelelere aracılık yaparak, bir yandan da para politikasının bir aracı olarak iktisadi kalkınmada önemli bir rol oynar. Bankacılık milli ve milletlerarası iktisadi münasebetlerin temelini teşkil ettiği için bu fonksiyonlarını tam ve doğru yaparsa iktisadi kalkınmada önemli bir fonksiyon ifa etmiş olur.

Fakat gelişen ülkelerin bir çoğunda görüldüğü üzere bankalar bu fonksiyonların bihakkın yerine getirmezlerse, kalkınmayı engelledikleri gibi, gelir dağılımının bozulmasına da sebep olabilirler.

Bankaların kalkınmadaki fonksiyonlarını incelemek için özel ve kamu bankalarını birbirinden ayırmak gerekir. Bunların başında da Merkez Bankasına özel bir yer ayırmak icap eder. Çünkü Merkez bankaları bütün bankaların bankası olarak, hem bir ülkedeki banka politikasını, hem de para politikasını düzenleyici bir rol oynar.

Son çeyrek asra gelinceye kadar, bütün dünyadaki bankalar faiz mihveri etrafında dönen müesseseler olarak fonksiyon ifa ederlerdi.

İslâm ülkeleri 2. dünya harbinden sonra siyasi istiklaline kavuşunca iktisadi kalkınma için önünde iki ideolojik yol buldu. İslâm devletlerini bir kısmı kapitalizmi, bir kısmı da sosyalizmi benimseyerek veya ikisinden karma terkipler yaparak, iktisadi kalkınmalarını gerçekleştirmek istediler, fakat fazla muvaffak olamadılar. Bu arada bazı İslâm Ülkeleri petrolün bulunmasıyla zenginleşti.

1969'da İslâm Konferansının kurulması sonucunda, evvelce Pakistan'ın kurulması ile başlayan islâma dönüş hareketi, siyasi ve iktisadi bir ivme kazandı. 1976'da Cidde'de İslâm Kalkınma Bankası'nın kuruluşu ile on tekaddüm eden çeyrek asırda başlamış olan islâmi finans müesseseleri kurma hamlesi milletlerarası bir mahiyet kazanarak, islâm toplumları tarafından benimsenmiş oldu.

İslâm konferansına üye olan devletin katılmalarıyla kurulan İslâm Kalkınma bankası islâmi esaslara göre ve faizsiz olarak çalışmak üzere kurulunca üye ülkelerde aynı model esas alınarak özel finans kurumları kurulmaya başlandı. Muhtelif islâm ülkelerinde müferit islâm Bankaları kurulurken bu arada İran ve Pakistan'da devlet eliyle bütün bankaların ve bankacılık fonksiyonlarının islâmileştirilmesi hareketi başladı. Bu arada İslâm Bankaları Birliği kuruldu.

Böylece faizsiz bankacılıkta iki türlü hareket gelişti:

1. İslâmi esaslara dayalı bir toplum modeline geçmeğe çalışırken, islâma uygun ekonomik model içinde finans ve bankacılık sektörünün yeniden yapılanması; İran, Pakistan ve kısmen Sudan'da bu yolda bir uygulamaya geçildi.
2. Dünyaya hakim olan serbest piyasa ekonomisi içinde faizsiz finans müesseselerinin kurulup rekabete açılması, birinci modelin uygulayıcısı olarak belirtilen İran, Pakistan, Sudan dışındaki diğer üye ülkelerde bu model uygulandı.

Her iki yaklaşım tarzı içinde de faizsiz bankacılığın istenildiği ve olması gerektiği gibi başarıyla uygulandığı söylenemez.

Birinci modelde karşılaşılan ana problem şudur. Faizsiz bankacılık ile finans sistemi, ekonomik modelin bir unsurudur. İnsanların ve toplumun davranış tarzı, devletin yapısal fonksiyonu, iktisadi hayatın bütünü, belirli esaslara göre düzenlenecek ve bankacılık bu çerçeve içinde fonksiyonunun ifade edecektir. Birinci modeldeki ülkelerde, faizsiz bankalar kuruldu, fakat fonksiyon ifa edeceği çevre ve çerçevenin bütünü (siyasi düzen ve toplum yapısı, hukuki ve iktisadi düzen, halkın davranış yapısı vs.) tam olarak kurulamadı. Zamanlama ve muhteva itibariyle, bütün ile parça arasında tam uyum sağlanamadı.

İkinci modelde, özel finans kurumları fonksiyonlarını ancak asgari düzeylerde gerçekleştirmek için didindi, varlığını muhafaza etmeğe çalıştı. Her iki yaklaşım tarzında görülen müşterek eksiklikler şöyle ifade edilebilir:

1. Toplum modelinin teorik yapısı üzerindeki çalışmalar henüz eksikti. İslâm ülkelerinde iktisadi modelin gerek ideal yapısı, gerek intikal dönemi yapısı itibariyle tam bir mutabakat sağlanamadı.
2. Teorik modellerde tam bir mutabakat olmayınca, uygulama modelleri de tam gelişemedi.
3. En önemlisi bu modelleri uygulayacak güzel insan modeli, hem keyfiyet hem de kemiyet itibariyle yeterli değildi.
4. Bu sebeple uygulamalarda, aksaklıklar, eksiklikler olmakta, bu noksanlar hem yöneticilerde, hem de muhatap olan müşterilerde görülmektedir.
5. Devletlerin siyasi irade zaafı bu oluşumların hızını kesmektedir.
6. Bu sebeplerle, Özel Finans kurumları teori ve tatbikatta milli ve milletlerarası çapta bir hamle yaptıktan sonra, yukarıda belirtilen sebeplerle genel bir durgunluk ve kendini toparlama dönemine girmiştir. Bu sonuçta, islâm ülkelerinin son yıllarda içine düştüğü siyasi çözülme ve iktisadi durgunluğun da tesiri görülmektedir.

Ayrıca Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ve yıkılışı ile ortaya çıkan yeni dünya düzeninin Amerika mihverli tek eksene oturtulması ve zaman zaman islâm bir hedefi olarak ortaya konması, muhtelif islâm ülkeleri üzerinde

uygulanan doğrudan veya dolaylı baskılar; uyanışın fundamentalizm olarak vasıflandırılıp, dünya kamu efkârında negatif bir görüntüye büründürülme teşebbüsleri de olumsuz faktörler arasında sayılabilir.

Fakat bütün bu handikaplara rağmen (ki, bunların bir kısmını tabii karşılamak gerekir) islâm ülkelerinde bazen hükümetlere rağmen toplumlarda bu kabil kurumlara yönelme temayülü gelişmektedir. Gelişmiş batı ülkelerinde de bu kurumlara duyulan ilgi artmaktadır.

Bu umumî girişten sonra, özel finans kurumlarının iktisadî kalkınma ile olan münasebetlerini önem arzeden hususlar şöyle belirtilebilir.

1. Özel finans kuruluşlarının esas özelliği mudarabe fonksiyonudur. Bu fonksiyonu yerine getiren bir (kurum) teşebbüsün riskine ortak olduğu için, müteşebbisin finansal riskini faizli bankacılığa nazaran azalmaktadır. Bu tutum, faizlerin yükseldiği, finansal riskin arttığı ortamlarda, müteşebbisin yatırım meylini arttırma açısından kalkınmaya pozitif etki yapar.
2. Özel Finans Kurumları teşebbüsün riskine katıldığı için, tercihini yaparken, iktisaden güçlü ve mali karşılığı olan müesseseyi değil, projesi verimli, rantabl ve feasil olan işletmeyi tercih eder. Bir finansçıdan ziyade bir yatırımcı gibi davranır. Bu da yatırımlarda verimi arttırıcı tesir yapar.
3. Bu husustaki tartışmalarda, mudarabede kâr haddinin belli olmayışının, yatırımcıya menfi tesir yapacağı ve proje değerlendirme masraflarının karı azaltacağı gibi itirazlar ileri sürülmüşse de tatbikatta bunu doğrulayan sonuçlar tesbit edilememiştir. Teorik olarak ta gelişmekte olan ekonomilerde, bugünkü intikal döneminde devamlı bir enflasyon hüküm sürdüğünden, enflasyonist ortamda, yukarıda belirtildiği gibi riskin paylaşılması müteşebbisin riskini azaltmaktadır. İşletme seviyesinde proje masrafları, olsa bile makro seviyede verimi arttırıcı faydası itibariyle, mahzurunu giderir. Özel Finans Kurumları'nda hem kurumun, hem mudinin iktisadî konulara bakış tarzı farklıdır. Amaç, sadece maksimum kâr değil, iktisadî büyümeyi hızlandırmak ve gelir dağılım dengesini muhafaza etmektedir.
4. Özel Finans Kurumları'nda hedef, mahdut zenginlerin bankayla münasebetlerini geliştirmek yerine tabandaki büyük kütlenin küçük tasarruflarını kuruma çekerek, kalkınmanın tabandan başlamasını ve tabana yayılmasını sağlamaktadır. Bunun için halkın psikolojisini değiştirerek moralini yükseltmek, iktisadî imkan ve kaynakları arttırmak, bu kaynakları kalkınmaya yöneltecek müesseseleri kurmak, bütün bu işlemleri "toplum kalkınması" modeli çerçevesinde küçük mahalli yerleşim birimlerinde gönüllü kuruluşlarca teşvik etmenin yollarını aramak lâzımdır. Hedef, tüketim toplumu yerine üretim toplumu zihniyetini yerleştirmektir. Bunlar sağlandığı ölçüde Özel Finans Kurumları modeli iktisadî kalkınmada önemli pozitif rol oynar.

5. Metot olarak, Özel Finans kurumları tarafından meselenin daha makro plânda ele alınması için proje değerlendirmelerinde klâsik ve geleneksel "yatırım-proje planlaması" yerine belirli sektörlerde ve belirli bölgelerde başarılı "program plânlaması" na yönelinmesi uygun olur. Bu takdirde sadece belli bir yatırım için araştırmalarla yetinilmeyip, bir programın gerçekleştirilmesi için, çevrenin disiplinler arası bir metodla incelenmesi tavsiye olunur.
6. Özel Finans Kurumlarının kalkınmadaki tesirini arttırmak için bu kurumlar arasında işbirliğini, milletlerarası olarak muhtelif bazlarda gerçekleştirmek icap eder. İslâm Kalkınma Bankası ve İslâm Bankalar Birliğinin bu husustaki işlevlerini arttırmak gerekir.
7. Bu cümleden olarak IDB (İslâm Kalkınma Bankası), üye ülkelerdeki bazı resmi ve özel sermaye kaynaklarını IDB'de toplayarak bir aracı kurum sıfatıyla gelişen ülkelerdeki yatırımlara kanalize etme fonksiyonunu üstlenebilir.
8. Muhtelif mahalli Özel Finans Kurumları kaynakları, IDB vasıtasıyla birleştirilip büyük yatırım projelerinde değerlendirilebilir ve böylece iktisadi kalkınma hızlandırılabilir.
9. Sermaye Piyasasına katılmak özel finans kurumları vasıtasıyla buradaki kaynakları üretken yatırımlara yöneltmek de özel finans kurumlarının kalkınmadaki tesirini artırır.

TÜRKİYE UYGULAMASI

Faizsiz bankacılığın ikinci modeli için bir örnek olarak Türkiye'yi ele alırsak, bu modelde Özel Finans Kurumlarının kalkınmaya olan tesiri şimdilik çok fazla değildir. Durumu şöyle açıklayabiliriz:

1. Türkiye'de Özel Finans Kurumları ikinci modele göre gelişmektedir. 1983'e çıkarılan K.H.K ile (16.12.1983 gün ve 83/7506 K.H.K) "Özel Finans Kurumları" kurulmasına imkân verilmiştir. 1984'te yapılan değişiklik ve 25.02.1985'te 18328 sayılı Resmi gazetede yayınlanan tebliğ ile hukuki çerçeve tamamlanmıştır. Bu müesseseler Türkiye'deki Bankalar Kanununa tabi değildir. Çünkü Türkiye'deki bütün bankalar faizli sistemde çalışır. Bu yeni kurumlar ise özel finans kurumu sıfatıyla halktan kâr ve zarara katılma yoluyla ve faizsiz olarak fon toplama yetkisine sahiptir.

Bu kurumlar sermayelerine ilâve olarak yurt dışından ve içinden özel câri hesaplar ve kâr ve zarara katılma hakkı veren hesaplar yoluyla fon toplayıp ekonomiye fon tahsis etmek amacıyla faaliyet gösterir ve toplanan fonları, tebliğlerde belirtilecek usullerle, her türlü zirai, ticari faaliyetlerin ve hizmetlerin finansmanında, ortak yatırımlarda, yurt dışı teminat mektupları verilmesinde, ithalat ve ihracatın finansmanında, yatırımlara ilişkin ekipmanların temin edilip, fînalara taksitle satılması veya kiraya verilmesi gibi hususlarda kullanabilir.

Bu karamameye veya özel kanunlarına göre yetkili kuruluşlardan başka hiçbir gerçek veya tüzel kişi, aslen veya fer'i meslek edinerek, fon kabul edemez veya kullandıramaz.

Şimdiye kadar bu şekilde (6) özel finans kurumu kurulmuştur. Bunlardan 4'ü milletlerarası (Faysal, Al Baraka, Kuveyt, İhlas) ikisi de sadece yerli ortaklıdır. (Anadolu, Asya).

Özel Finans Kurumları, diğer ülkelerdeki İslâm Bankalarının yaptığı fonksiyonları yapma yetkisine sahiptir. Genel olarak toplanan fonlar cari hesaplar ve katılma hesapları şeklinde iki hesapta toplanır. Katılma hesaplarında toplanan fonlar:

- a) Üretim ve tüketim desteği sağlanması (Murabaha),
 - b) Kâr-zarara katılma,
 - c) Kiralama,
 - d) Mal karşılığı vesaik üzerine fon kullandırma şeklinde değerlendirilmektedir.
- Kurumlar ayrıca diğer bankacılık hizmetlerini de sunarlar.

Özel Finans Kurumları'nın iktisadi kalkınma açısından en önemli katkısı, faizden sakınma sebebiyle âtil duran ve ekonomi dışı kalan kaynakları toplayıp, iktisadi hayatın içine dahil etmiş olmasıdır. Bilâhare daha yüksek gelir sağlama itibarıyla, sırf iktisadi amaçla da fonlar toplanmıştır. Fakat, artış oranı yüksek görülmesine rağmen Özel Finans Kurumları tarafından toplanan fonlar, Türkiye'deki toplam mevduatın ancak %3'üne ulaşabilmiştir. Toplanan fonların cüz'i bir bölümü cari hesaplardadır. Çoğunlukla K/Z katılma hesaplarındadır.

Fonların kullandırılma şeklinde hemen hemen %90'ı murabaha esası üzerine ticari veya sınai sektörde kullandırılmıştır. (daha ziyade tekstil). Son iki yılda sanayi sektörüne kiralama (leasing) yoluyla bir fon aktarılması söz konusu olmuştur. Dolayısıyla Özel Finans kurumları Türkiye'de henüz geniş ölçüde mudaraba sistemini uygulayamamıştır. Bunun başlıca sebepleri şunlardır:

1. Kronik olarak 20 yıldan beri yüksek bir enflasyon hüküm sürmektedir. Özel Finans Kurumları yokken halk reel varlığını korumak için faize alışmıştır. Çünkü mal varlığını korumak için önünde 3 imkân vardı;
 - a) Gayrimenkule yatırmak
 - b) Faizli bankaya yatırmak,
 - c) Döviz alıp döviz bankaya yatırmak (Özal zamanında Türkiye'de yabancı döviz alımı, satımı, yabancı dövizle içerde ve dışarda bankada cari ve vadeli hesap açmak serbest bırakıldı. Faiz hadleri de serbest bırakıldı),
 - d) Menkul kıymetler borsasından yararlanmak.

Hükümet buna ilave olarak 2 alternatif imkân daha açtı.

- a) Özel Finans Kurumları'nda faizsiz vadeli K+Z ortaklığı (katılım) hesabı açmak,
- b) Hazinesin (Özal zamında sattığı (K+Z) vadeli hisselerini (Köprü ve barajların belli süreli gelir ortaklığı senetleri gibi) almak.

Faiz oranları serbest olunca, faiz hadleri enflasyon ve kâr hadlerine göre teşekkül etmektedir. Döviz kurları da serbest piyasada teşekkül ediyor. Böylece gayrimenkul, döviz, faiz ve menkul kıymetler borsası tasarrufları çekmek için yarışmaktadır. Faizsiz aletler (Özel Finans Kurumları ve gelir ortaklığı senetleri) devreye girince tasarrufları kendine çekebilmek için (faizden kaçan tasarruf erbabı hariç) bu üç alternatifle rekabete girişmek zorunda kaldı. Yani Özel Finans Kurumları'nın faizle yarışacak yüksek kârlar vermesi lazımdı. Bunun için mudilerden topladığı katılım fonlarını uzun vadede kâr getirecek yatırımlar yerine, kısa vadede yüksek kâr getiren, likiditesi yüksek ticari muamelâta (murabaha) yönetttiler. Özel Finans Kurumları, kuruluş safhasında oldukları için ayakta kalabilme mücadelesi vermektedir. Bu sebeple mudarabe şeklindeki sınıai yatırımlara yönelemediler. Aksi halde kısa vadede yüksek kâr veremeyen Özel Finans Kurumları'ndan tasarruflar çekilir ve fonksiyonlarını yitirirlerdi.

Bir diğer sebep olarak katılma fonlarında döviz tevdiat hesabının oranı (yüksek enflasyon neticesinde tasarrufların dövize kayması neticesinde) çok yükselmiştir. Özel Finans Kurumları katılımcıya, yatırdığı döviz cinsinden kâr vermek durumundadır. Bu sebeple, bu fonları dış ticaretle ithâlât ve ihracata değerlendirme durumunda kalmışlardır.

Bugün Türkiye'deki Özel Finans Kurumları topladığı fonların hemen hemen yüzde 90'dan fazlasını murabaha yani, ticaretle, peşin alıp, vadeli satışta değerlendirmektedir. Bunu da kaidelere ve mevzuata uygun şekilde yapmağa çalışmaktadır. İkinci derecede leasing, yani kiralama işine girmeğe başlamışlardır.

Netice olarak Özel Finans kurumları âtil duran tasarrufları toplamak suretiyle ve bunları büyük ölçüde dış ticaretle olmak üzere ticaret sektöründe değerlendirerek ekonomiye bir fayda bağlamaktadır. Fakat topladığı fonlar, henüz çok cüz'î durumda olup (toplam mevduatın %3'ü) ekonominin genel gidişini yönlendirecek güçte değildir. Üstelik, Özel Finans Kurumları yatırımlara yönelememiştir.

Bu itibarla, hem hacim, hem de muhteva itibariyle iktisadi kalkınmadaki rolleri açısından Türkiye'deki Özel Finans Kurumları ileriye doğru ümit vadetmekle beraber henüz başlangıç safhasında olan müesseseler olarak ifade edilebilir. Faizsiz bankacılığın uygulandığı diğer islâm ülkelerinde de durum aşağı yukarı benzer bir manzara arz etmektedir. Türkiye'deki Özel Finans kurumları birçok handikaplara rağmen, diğer ülkelerdeki emsalleri içinde başarılı örnekler olarak gösterilebilir.